

A felfüggesztett idő nyomában

Várakozások I. Pilinszky János: Téli ég alatt

SZILÁGYI JÚLIA

Mi a várakozás?

Nem erre a kérdésre van válasza az irodalomnak. Nem a várakozást, mint olyant, vizsgálja. Nem is vizsgál egyáltalán, nem kutat, nem meghatároz, hanem várakozásokat mutat fel, kis szerencsével: elemez. Ám mielőtt ezt megkísérelné, tanácsot kér, a filozófiától persze, egy-egy filozófustól, most éppen Jasperstől, aki szerint „Beszélni valamiről, annyi mint értelmezni azt”. Nos, a várakozás: időértelmezés. Arra az időre vonatkozik, amely még nem jött el; lehet, hogy nem is fog. De ez nem befolyásolja a várakozás aktív vagy passzív stratégiáját.

De milyen idő a várakozás ideje? Annyit mindenképpen tudunk róla, hogy változásra irányuló idő. Ebből pedig egyenesen következik az a mód, ahogyan a várakozás antropomorfizálja az időt az irodalmi műben. Fél vagy remél a várakozó, készül, csügged, beletörődik, vagy éppenséggel tervezget, elképzeli, emlékezik. Hogy mire emlékeztet ez? Hát az életre magára, mi több, a létre, hiszen a várakozás mint irodalmi helyzet, mint beszédmód: létmetafora.

Honnan tudja a várakozó – a várakozás aktora –, hogy mire vár, hogy mit vár? Ismeri talán a jövőt? Nem, nem ismeri. A múltat ismeri. Ami tehát a megélt és a remélt/rettegett idő között van – az a várakozás. Mint ilyen viszonyfogalom, elválaszt és összeköt. Hanem hogy ki a várakozó, hogy milyen ő – arról múltól és műfajtól függetlenül annyit tudhatunk bizonyosan, identitását az határozza meg, hogy várakozik. És visszatér, makacsul, a kérdés: mire?

Szilágyi Júlia

Akár a kő, olyan vagyok,
Mindegy mi jön, csak jöjjön.

– olvassuk egy korai Pilinszky versben, a *Téli ég alatt*ban. Ilyen kevés szóval ilyen sokat csak versben lehet közölni. Mintegy bemutatkozik a várakozó, jellemzi magát és létállapotát. S teszi ezt lírai alanyként, pontosan egy ötszakaszos vers közepén, a harmadik strófában! Mielőtt felemelnénk ezt a követ vagy elhaladnánk mellette, hadd heverjen tovább a maga képletességében, nézzünk körül a versben, állapítsuk meg, *hol érzi* a várakozó – *semmit sem érez* azon kívül –, hogy vár valamit, akármit, valakit, akárkit.

Kint és bent, lent és fent, múlt és jövő között a várakozó térbeli helyzetét a felfüggesztett idő határozza meg. A vers feltételezett súlypontjaként idézett két sor, a vers egészéhez képest az, ami: a szövegegyüttes jelentésén, a várakozáson belül az a közléstörődék, amelyből megtudjuk: ennek a várakozásnak nincsen tárgya. Hogy ezt a nincset mint a vershelyzet tételes megfogalmazását visszahelyezzük abba, ami van – a várakozás körülményei, hangulata, intenzitása – lássuk magát a verset.

TÉLI ÉG ALATT

Fejem fölé a csillagok
jeges tüzet kavarnak,
az irgalmatlan ég alatt
hanyattdőlök a falnak.

A szomorúság tétován
kicsordul árva számon.
Mivé is lett az anyatej?
Beszennyezem kabátom.

Akár a kő, olyan vagyok,
mindegy mi jön, csak jöjjön.
Oly engedelmes, jó leszek,
végigeselem a földön.

Tovább nem ámitom magam,
Nincsen ki megsegítsen,
nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten.

Ennél már semmi nem lehet
se egyszerűbb, se szörnyebb:
lassan megindulnak felém
a bibliai szörnyek.

Valamit már a vers címéből megtudunk a várakozás
színhelyéről és idejéről. Tél van, és a várakozó ott vár, ahol helye,
emberi voltából következő helye a világmindenségben kijelöltetett:
az *ég alatt*, a vershelyzet megszorítása szerint: a *téli ég alatt*.
Felnéz és reflektál állapotára:

Fejem fölé a csillagok

megtorpan itt az elemző olvasás, időtlenséget sugall a
természeti kép, stiláris értéke a kopott kincseké, ám másféle
kulturális képzet is társul hozzá, erkölcsi értékpozícióra
emlékeztet, Kantra utalhat, így is értelmezhető az, ahogyan a
csillagok bekapcsolódnak magának a várakozásnak a
mechanizmusába:

Fejem fölé a csillagok
jeges tüzet kavarnak,

kontraszt *kavarog* ebben a jeges tűzben, szédület, megingott test
és lélek szorongó várakozása, mert íme, a semlegesen *téli égről*
kiderül, hogy *irgalmatlan*. Így aztán e hipotetikus olvasatban az
erkölcsi törvény bentről kiköltözött, *lentől fel*, az ég felölti az
erkölcsbíró szerepét, sejtjük, hogy ezt a szerepet maga a
várakozó ruházta rá; valójában az ég se nem irgalmas, se nem
irgalmatlan, a versbeli várakozó helyzetét – *alatt* –, állapotát –
hanyattdőlök a falnak –, önértékelését hivatott érzékeltetni. Ha
nem az ég jelzője lenne, aligha kockáztathatnánk meg azt a
hipotézist, hogy az *irgalmatlan* nem más, mint behelyettesítés,
anagógia ebben a versben: az égben trónoló legfőbb Bírónak
tulajdonított (valójában a maga kétségbeesett várakozását
minősítő) ítéletet képviseli a várakozó büntudatában. Leginkább
éppen a büntudat és a várható büntetés felől értelmezhető
mostmár visszahatólag a csillagok kavarta *jeges tűz* is. Mit tehet,
mit tesz tehát a bűnét tudó, bocsánatot nem remélő, a büntetést
bizonyossággként elfogadó várakozó?

hanyattdőlök a falnak.

Szilágyi Júlia

Oda az egyensúly, a passzív, kiszolgáltatott test támaszt keres, s falat talál, nem nyugalmi állapotot? Volt-e egyensúly egyáltalán? Poklot idéző, jeges tűzű csillagkavargásban vajon – ismételjük nyomatékosan – nem maga a várakozó szédül? Mintha látnók a megtántorodó testet, amint vertikálitását elvesztvén előbb *hanyattdől(ök) a falnak*, majd végigesik a földön, pozíciója immár vízszintes lesz. De addig, még a fal bizonytalan oltalmában, a jelenbeli elesettség, a nosztalgiaként is értelmezhető regressziót sugallva menekíti? Inkább szégyeníti vissza a várakozót a változott jelentésű múltba. Az önsajnálát minden szófajban – *szomorúság, tétován, árva* – eufemizálja az undort, az önmegevetést, s mutat az elvesztett ártatlanságot, védettséget, tisztaságot felidéző kérdés felé:

Mivé is lett az anyatej?

Nem késik a válasz: rosszulletté, mocsokká: *Beszennyezem a kabátom*. Szennyező szomorúságként okádja ki a felnőtt az árva felnőttletet, az *anyatej* metamorfózisát legteljesebb táplálékból emésztetlen/emészthetetlenként visszabukó végtermékké. Jelenné. Ezen a ponton tudatosul a létezőben, hogy léte várakozássá kövült. Milyen a kő? Súlyos, mozdulatlan. Erre, ilyen vagyokra válasz a *mindegy mi jön, csak jöjjön*, a változás kétségbeesett akarása, a várakozás úgy is, mint ígéret, úgy is, mint önfeladás:

Oly engedelmes, jó leszek,
végigesem a földön.

A várakozó hívja és féli a jövőt – azt a mindegyet, ami jön –, közben csillagnézőből, *égretekintőből* a falnakdőlés átmenetén keresztül a *földre*, a *földig*, a *földön* végigesetté, végleg elesetté válik. E negatív várakozás folyamatát a jelzők mentén követve a külvilág *téli, jeges, irgalmatlan*, a reflexió alanya egyetlen egyszer minősíti önmagára mutató szóval helyzetét: árva; ezt a magárahagyatottságot követi a költő apátiája, a tárgya-nincs-várakozásé; a **vagyok** ilyen súlyosan, élettelenül csúszik az *engedelmes, jó leszek* felé. Mint lassított képsoron bontakozik ki két idősíki párhuzamossága: látjuk az éppen bekövetkező eseményt – *végigesem a földön* –, és halljuk a fogadkozás? bizonykodás? – elvont-morális jövő idejét – Oly engedelmes, jó leszek – anélkül, hogy a bejelentett, a jelent megelőző jövő egymásra vonatkozásában bizonyosságra lelhetnénk: a

megigazulás, megjavulás ígérete, mint eszményi lehetőség, elhárítani hivatott-e a legyőzetés tényét, a testi valóságot, vagy szinkronban van vele, mert az engedelmesség, jóság óhaja csak a megsemmisülésben valósul(hat) meg, illetve a két idősíki alternatívaként, ellentétpárként valamilyen felfüggesztett időben – várakozásban – találkozik.

A negyedik versszak csupa tagadás. Hiányok összegezése, leltára mindannak, ami nincs, ami kéne. Metaforák nélkül sorjáznak, túl a képgazdag kétségbeesésen, kopárságukkal is a remény hiányát, minden érték hiányát sugallón a kegyetlen közönnnyel összetéveszthető, mégsem azonos tompa fájdalommal, dermedt, dermesztő monotoníával a tagadás igéi. Nem is a tagadó szók gyakorisága (háromszor fordul elő a *nem*, egyszer a *nincsen*, kétszer a *semmi* – utóbbi általános névmásként a versszak retorikai hangulatában betöltött szerepével sorolja magát a tagadó szók közé), mint inkább az ismétléssel megsokszorozott nyomatékuk kelti azt a benyomást, hogy itt Pilinszky a nemlegesség esztétikájában, a szenvedés jelentéstanában bizonyított jártasságával a *Téli ég alatt* születésével szinte egyidejű, monumentális elkárhozás-regény, Thomas Mann *Doctor Faustus*-át, annak problematikáját és Nietzscheig visszamutató szellemiségét idéző élményvilágot jeleníti meg. Annál is inkább érezhetjük ezt, minthogy a vers ötödik szakaszában a már fokozhatatlannak tűnő tagadást folytatni képes. A Semmiből kibontakozik Valami, a várakozás vége, az apokaliptikus látomás. Előzménye a mindent tagadni látszó negyedik szakaszban az, amit nem tagad. Hiszen a *Nincsen ki megsegítsen* kifejtéséből a következő két sorban

nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten

kiderül, hogy a tagadó önmagát tagadja, saját esélyét arra, hogy részesülhet a megváltó szenvedésében, az isteni védelemben. A versbeszéd a hit keretét feszegeti, de nem lépi át, azon belül marad gyötrelme, rettegése, hogy amit megidézett, az a *mindegy*, ami *jöjjön*, íme *jön*, ugyanolyan lassított felvételszerűen, ahogyan a vershelyzet epizódjai követik egymást, már csak a finálé van hátra:

lassan megindulnak felém
a bibliai szörnyek.

Szilágyi Júlia

A *Téli ég alatt* tehát arról a várakozásról szól, amelynek során az értékek visszajukra fordulnak: az ég irgalmatlan, az anyatej szennyez, az engedelmesség, jóság: önfeladás, a szenvedés nem mindenkit vált meg, az egyszerű és a szörnyű egyazon rettenet két arca. A várakozó tudja, hogy elkárhozik. De még nem kárhozott el. Vár.